

Fordította Vas István. — (Olcso Könyvtár) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

»A humorista nemcsak a megnevettetésünkre pályázik« — mondja Thackeray, Swiftől szóló előadásában; s ezt tudnia kell annak, aki írói rangjára csak egy kicsit is kényes. A nevetetés csak eszköz; a cél a humoristánál is a valóság művészileg igaz ábrázolása. E cél felismerése, jó vagy rossz szolgálata tehetség és művészi tisztesség dolga, s ez adja meg az író rangját, nem az eszköz megválasztása. A humorista — Thackeray szavával — a »hétköznapi prédikátor szerepére vállalkozik«, beszél az élet csaknem minden tényéről, minden érzelméről, szenvedélyéről; nemcsak nevetet; szeretetet, szánalmat is ébreszt bennünk, és »megvetést a himnusz, szelvelgés és csalárdág iránt. ... Aszerint tiszteljük, becsüljük, sőt néha szeretjük is, hogy milyen mértékben találja meg, mondja ki és érzi át az igazságot«.

Az igazmondás, mint az írói teljesítmény mértéke, gyakran szerepel azokban az előadásokban, amelyeket a hozzá oly közelálló XVIII. századi nagy angol humoristákról tartott Thackeray, köztük Fieldingről, akit joggal tekint Thackeray ősenek az irodalomtörténet. Fielding erényei közt a száz évvel fiatalabb utód első helyen említi »veleszületett igazságszeretetét és legélesebb, ösztönös ellenszenvét a képmutatás iránt«. Fieldingről szólva sajátmagát is kitűnően jellemzi, amikor azt írja, hogy »szelleme csodálatosan bölcs és leleplező; úgy villan rá a csirkefogókra és úgy álcázza le a gazembereket, mint a rendőr lámpása«.

A képmutatást és csalárdágot könyörtelenül leleplezni, nevetségessé tenni és főnkresztányítani: — a humorista-moralista Thackeray művészi elve és módszere lényegében ennyi. Lelepleznivaló pedig bőven akadott korában. »A nagy Hoggarty-gyémánt« 1841-ben jelent meg, de ennek a fiatalkori műnek nem volt rögtön sikere; csak a hét évvel későbbi »Hiúság vására« hívta fel az olvasók és kiadók figyelmét erre a kisregényre, amely a nagy remekmű mellett afféle előtanulmánynak látszik, s amelyben félig kifejtve vagy csak jelezve már minden benne van, ami a későbbi, érett, nagy műre oly jellemző. A történet ideje a század huszas éveire esik. Rendkívül mozgalmas korszaka ez az angol történelemnek, különösen Thackeray osztálya és állandó témaforrása, az angol polgárság szempontjából. Waterloo biztosítja Anglia tekintélyét kifelé, a belpolitikában azonban az 1815 utáni évek sok zűrzavart hoznak. Az erőviszonyok megváltoznak. A kapitalizmus nagy iramban fej-

lődik; csökken a mezőgazdaság, növekszik az ipar és kereskedelem fontossága. Ez a gazdasági változás belpolitikai téren úgy hat, hogy a polgárság — nem a XVII. századi angol forradalom puritán polgársága, hanem az ipari forradalom diadalát élvező osztály — egyre nagyobb részt kér a politikai hatalomból. A birtokos arisztokrácia védekezik ahogy és amíg tud, de az erőviszonyok eltolódása tagadhatatlan tény, s a hatalom tényleges új urait nem lehet sokáig kívülrekeszteni a sáncokon, annál kevésbé, mivel az egyre erősödő, szinte járványszerűen terjedő spekulációs hullám az arisztokráciát is eléri, s a hatalom régi urai az új versenytársakkal szívesen osztoznak a meggazdagodás új lehetőségein. A versenyfutás kompromisszummal végződik, a polgárságra nézve előnyösebbel, mint 1688-ban: a hatalom régi, de már lecsúszóban levő urai nagyobb teret engednek a polgárságnak, hiszen nem is tehetnek mást; a polgárság viszont — igazi újgazdag-tempóval — világnézet és életforma dolgában igyekszik minél jobban idomulni a csodált vagy gyűlölt, de mindenképpen majmoló arisztokráciához. Fénykorát éli a sznobizmus, Thackeray meghatározása szerint »a hitvány felsőbbrendűség hitvány imádata«. Diadalt ül a képmutatás: mindenki igyekszik többnek, jobbnak, másnak látszani, mint ami, s erre kinek-kinek jó oka van. Virágozik a spekuláció, szaporodnak a szolidán álcázott család vállalkozások. A jól leplezett gazság, mennyél égbekiáltóbb, annál nagyobb tekintélyt szerz, és természetesen: annál nagyobb anyagi hasznot hajt. Már csak ezért is fenn kell tartani a tisztesség látszatát. Ez most nemcsak előkelőség, jómodor kérdése; ez most aranyat ér! Ha nem volna oly megtévesztő a látszat, hogy biztosíthatná magának a spekuláció a kellő számú áldozatot?

Majdnem mindenki halászságot a zavarosban, ki több, ki kevesebb rosszhiszeműséggel, mutatóban még olyan is akad, aki jóhiszeműen. Az ilyet azonban okvetlenül elnyeli a farkasétvágyú spekuláció. »Ennek az országnak agyafűrt tőkései nem érik be négy százalékkal a pénzük után, ha kockázat nélkül többet is bezsebelhetnek« — mondja Samuel Titmarsh, »A nagy Hoggarty-gyémánt« póruljárt hőse, aki a maga kárán tanulja meg, »mi az, ha az ember a hamiság Mammonával köt barátságot és hogy az ilyen barátságból semmi jó sem sül ki a becsületes ember számára«. Két okból is rossz, ha tisztességes ember gazemberek közé keveredik. Az egyik, hogy csapdába

kerül, kifosztják, tönkreteszik. A másik, Thackeray erkölcsi érzékenységére igen jellemző ok az, hogy a gazemberek közé keveredett tisztességes embert magát is gazembernek könyvelni el a világ, s nem elég, hogy anyagilag tönkre megy, még meg is hurcolhatják, be is csukhatják s végül odavész makulátlan jóhíre, sőt még önbecsülése is.

Dehát miért, hogyan keveredik gazemberek közé egy olyan tisztességes fiatalember, mint Samuel Titmarsh? Csak úgy véletlenül? Önhibáján kívül? Látszólag talán igen. Csakhogy Thackeray nem ismer önhibáján kívül bajba sodródott embert. Samuel Titmarsh jóhiszemű, s jóhiszeműnek lenni egy végtelen rosszhiszemű világban: bűn, vagy legalábbis olyan hiba, amiért bűnhődés jár, nem pedig részvét. Ez a legkeservebb tanulsága Sam Titmarsh esetének. De van mások az ő javára ámitás magukat: nem elég erős ahhoz, hogy a véletlenek összejárásából ránézve kedvező, hízog látszatot szétfoszlassa. Ő maga nem ámitó, de túri, hogy mások az ő javára ámitás magukat. Apró, látszólag jelentéktelen bűn ez, a hős fiatalágával is menthető emberi gyengeség, következményeiben mégis majdnem végzetes. Nagy kegy Thackeraytól, hogy a méltó bűnhődés után legalább okulni hagyja fiatal hősét, akit keserves tapasztalatok érlelnek naiv, zöldfülű kamaszból józan, kissé bizalmatlanul körültekintő férfivá.

A bonyodalmakat a címben szereplő gyémánt indítja el, melyet Hoggartyné ajándekoz unokaöccsének és kiszemelt örökösének, Samuel Titmarsh-nak. A gyémánt egy régi mellű ékessége. A fiú új foglalatot csináltat neki; az ékszerésznel egy öreg arisztokratanő ráismer a »nagy Hoggarty-gyémánt«-ra, rögtön atyafiságot süt ki a Hoggartyak révén a fiatalemberrel, sőt meg is kocszitja címeres hintójában. Az esetnek híre megy. Samuel, a Nyugat-Diddlesexi Biztosítótársaság jelentéktelen kis írnoke egyszerre érdekes emberré nővi ki magát. Kartársai irigyen és hízelegve udvarolnak neki, főnöke, Brough is más szemmel néz rá. Több soronkívüli előléptetéssel, fizetésemeléssel, ebédmeghívással, a bizalom és figyelem sok apróbb-nagyobb jelével fejezi ki, mennyire értékeli a fiatalember megváltozott helyzetét. Brough-ban nemcsak a sznobizmus dolgozik, hanem a spekuláció is. Samuel vélt arisztokrata-kapcsolatai révén még több pénzt akar vállalkozásaihoz szerezni. Először csak annyit ér el, hogy Hoggartyné — a teljesen jóhiszemű Samuel rábeszélésére — háromezer fontot fektet a Nyugat-Diddlesexi részvényeibe, s már éppen birtokai pénzzétételén és további részvényvásárláson gondolkozik, amikor a biztosítótársaság összeomlik. Brough kül-

füldre szökik. Samuel az adósok börtönébe kerül, mert nagynénjére — aki Sam házassága óta náluk lakik s friss boldogságukat tőle telhetőleg zavarja — és Brough rábeszélésére és felelőtlen ígéreteire hallgatva némi adósságot csinált szabónál, ékszerésznél. Az összeomlás pillanatában Hoggartyné természetesen cserbenhagyja Samuelt, végrendeletét megváltoztatja. Hogy a baj teljes legyen, épp a legteljesebb anyagi nyomor és a keserű meghurcoltatás közepette születik meg Sam első gyereke. S még ez sem jelent vigaszt a nagy vigasztalanságban, mert a kicsi hamarosan meghal. A nagy Hoggarty-gyémánt, ez a veszedelmes szerencsét, majd sok szerencsétlenséget hozó ékszer zálogba kerül; az érte kapott pénzen temetik el a kisgyereket. S mintha valami gonosz varázslattól szabadulna meg a szerencsétlen házaspár: hamarosan rendbejönnek dolgaik. Az asszony úgy segít sorsukon, hogy dajkának megy egy arisztokrata-családdhoz. Az ő révükön Sam is visszakapja teljes szabadságát, kenyérkeresethez jut, majd szorgalmas munkával szilárd társadalmi állásba verekszi fel magát, szilárdabba, mint amilyet a mellű jóvoltából egy darabig élvezhetett.

A rövid mű igen nagy anyagot ölel fel, tulajdonképpen egy terjedelmes regényre is futna belőle. Thackeray kitűnő forma- és arányérzékét, remek szerkesztő-készségét dicséri, hogy ez a nagy anyag nem veti szét a szűk kereteket. Az író igen egyszerű fogással él: nem epikusán, ráérősen teregeti ki az anyagot, hagyva, hogy minden szál a szemünk láttára bonyolódjék le. Sűrít, kihagy, egyes szakaszokat átugrik. Drámai csomópontokat létesít s több ízben is úgy céloz az események végső kifejlésére, hogy az olvasót nem egészen meglepetésként éri a történet csattanó befejezése, s a szerző pontosan a várt hatást éri el. A történetet Thackeray magával a hőssel mondatja el, mintegy húsz év távlatából. Ez lehetővé teszi, hogy az egyébként szoros időrendet néhol egy-egy mondattal megszakítsa s a hős későbbi sötét tapasztalatainak árnyékát vesse rá a még zavartalanul derűs színen folyó eseményekre.

A szerkesztés gazdaságossága, arányossága külön elemzést érdemelne. Ugyanígy az alakok is. Nincs egyetlen sora sem a könyvnek, amely ne tartalmazna valami lényegesen jellemző mozzanatot. Nem is tudjuk, a sok kitűnően megrajzolt figura közül melyik a legremekebb. Brough simasága, színlelt őszintesége, képmutató vallásossága alatt megmutatja a határtalan gazságot, amely a lerántott álarc alól még visszataszítóbban tűnik elő. Hoggartynéban az őnzés, a fillérekért remegő zsugoriság remekül keveredik a butasággal; bizalmatlan a tisztességes emberekkel szemben, de lépremegy az első

gazembernek, aki útjába akad. A mielőkszereplők néhány vonással meghúzott alakja is remek, mert a néhány vonás éppen a legjellemzőbb. A kor jellegzetes alakja Wapshot tiszteletes, aki ugyan okirathamisításért bíróság elé került, de mert ügyesen kivágta magát, a polgári társadalom visszafogadja kebelébe. Éppúgy azt a »tisztességes úriember«-t is, aki váltoadóságai elől külföldre szökök, míg az érte kezeseséget vállaló jóbarát, súlyos betegen, börtönbe kerül s a meg-hurcoltatásba hamarosan belehal.

Minden alakban kora pogárának más-más bűnét leplezi le Thackeray. S hogy a hatás még teljesebb legyen, egy valóban tisztességes, csak éppen kicsit gyenge és vétkesen jóhiszemű alakot állít a középpontba. Samuel Titmarsh mellett még kirívóbbak a többi szereplő sötét vonásai. A kontraszthatás lehetőségeit a Samuel és más figurák közt folyó párbeszédekben aknázza ki legjobban az író. Samuel mindig hátsó gondolatok nélkül mondja amit mond, s jóhiszeműsége oly nagy, hogy azt is készpénznek veszi, amit neki mondanak. Hogy becsapják, bajba sodorják, vagy hogy legjobb esetben is mulatnak ártatlan együgyűségén, észre sem veszi. De valahogy az ő alakja sem üdítő folt a nagy feketeségben. Mondtuk már: a jóhiszeműség is bűn Thackeray szemében, s ha nem itélünk is ilyen szigorúan, el kell ismer-nünk: van valami szánalmas abban, ha valaki ennyi gaszág közt nyitott szemmel jár és mégsem vesz észre semmit. Bármilyen finnyás moralista is Thackeray — vagy talán éppen mert túlságosan finnyás? — ábrázolásmódjában van valami, amitől a csaknem hótiszta Samuel Titmarsh valahogy egy kalap alá kerül az ördögien sötét gazemberekkel. Mintha bűn és tévedés, elvetemült gonoszság és menthető emberi gyengeség közt nem is volna óriási különbség. Mintha minden alaknak a Röntgen-képét mutatná meg az író, az az érzése támad az embernek; s minden Röntgen-kép ijesztő, elcsüg-gesztő; még ha semmiféle kóros elváltozást sem mutat ki, akkor is, mert annyira kiábrándító. Lehet, hogy miközben a lényegyet keressük mindenben, megijedünk, amikor ilyen tömény formában találkozunk vele. Talán csakugyan nélkülözhetetlen a játékosny ostyá, amiben a keserű igazságokat beadják nekünk? Keserű marad a szánk Thackeray olvasása után. E hatás néha vád formájában üt vissza az íróra. Embertelenség, ridegség, kajánság — ilyesmit szoktak fel-róni neki, pedig talán mindössze arról van szó, hogy ez az író csak egyféle mértékkel hajlandó mérni és nem ismer engedménye-ket. Egy biztos: »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem szórakoztató olvasmány a szó közkeletű értelmében. Pedig nagyon olvas-

mányos munka. Thackeray kiváló stilszta, abból a ritka és tiszteletre méltó fajtából akinél a stílus észrevétlenül és éppen észrevét-lenségénél fogva, tökéletes hajlékonyságával és alkalmazkodásával emeli a művet s nem külön hat, az egész rovására.

Thackerayt fordítani vérbeli írónak való, nem könnyű feladat. Vas István a »Hiúság vására« és a »Henry Esmond« után és az azokkal szerzett tapasztalatok felhasználásá-val ezt a kötetkét is látható szeretettel és egészben véve hűen és művészein fordította le. Náta nem az a jelszó, ami sok fordítónál, hogy ti. »úgy kell fordítani mindent, mint ahogy ma írják magyarul«. Ő nem éri be ilyen olcsó sikert ígérő, művésziellen megol-dással, hanem a másik véglettel sokkal kényel-metlenebb útját választja. »A nagy Hoggarty-gyé-mánt« nem modern magyar mű, fordítása se akarja tehát ezt a látszatot kelteni. Eddig a fordítónak teljesen igaza van, elméletben mindenesetre.¹ A gyakorlatban azonban ez a törekvés azt jelenti, hogy itt-ott — hozzá kell tennem: nagyon ritkán! — az angol nyelv idegen szemlélete, a magyartól elütő szólásai, szerkezeti ütköznek ki a fordítás szövegéből. Tudatosan, fűszerül használt idegenszerűségekről van itt szó, tudom; s a baj nem is az, hogy más az ízük, mint a magyar nyelvi kifejező eszközöké, hanem sokkal inkább, hogy a magyar szövegekörnyezetben más az ízük, mint az eredetiben. Az eredeti ízeit akarják átmenteni a fordításba, de a fordítás pusztá ténye megváltoztatja han-gulati értéküket. Ilyen pl. az este feltálat *ebéd*. Vagy pl. a csak magyarul tudó olvasó nemigen fogja kitalálni, miért kívánták *Bath*-ba Hoggartyt a fiatalok, ahelyett, hogy az ördögbe, vagy a pokol fenekére kívánták volna. — A »sohasem tudta, hogy melyik a kenyérnek a vajasa fele« angol tudás nélkül is érthető ugyan, de talán túlmege azon a határon, ameddig az idegenszerűség fordításban kívánatos lehet. Úgy érzem, hogy itt egy kielégítően soha meg nem oldható műfordítói problémával állunk szemben, s örülnünk kell, ha valaki ezt a majdnem járhatatlan utat olyan bravúrosan járja végig mint Vas István.

Újabb fordítás-irodalmunknak igen komoly nyeresége ez a kötet, s a Szépirodalmi Kiadó jó szolgálatot tett azzal, hogy az Olcsó Könyvtárban jelentette meg.

Ruttkay Kálmán

¹ Vas István műfordítói elveit külön cikkben is kifejtette. »A műfordításról.« Csillag, 1954. 6. szám.